

Стежко Ю.Г.*,
кандидат педагогічних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна. stezhko@mail.ru

НАЦІОНАЛЬНА АВТЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В НОВИХ РЕАЛІЯХ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Анотація. Досліджено чинники впливу на розбудову громадянського суспільства, обґрунтовано культуровідповідність ментальності українців, їхній налаштованості на консолідацію, служіння суспільним інтересам.

Ключові слова: ментальність, абстрактне громадянське суспільство, демократія.

Аннотация. Исследуются факторы влияния на построение гражданского общества, обосновывается культуросоответствие ментальности украинцев, их настрой на консолидацию, служение общественным интересам.

Ключевые слова: ментальность, гражданское общество, демократия.

Abstract. The article researches factors of influences on the civil society construction. Cultural conformity of mentality of Ukrainians, their readiness for consolidation and service to social interests are researched.

Key words: mentality, civil society, democracy.

Постановка проблеми. Нерозвинутість громадянського суспільства, відсутність зримі дієвості самоврядування стали серйозним викликом історичним перспективам демократії. Упадають в око розчарування, які зародились у суспільстві щодо перспектив демократичного розвитку стосунків громадян — держава на користь самоврядування. У пошуках пояснень цього феномену радше спорадично, ніж спираючись на реальні факти, пролунали закиди в бік ментальності українства, його «психологічної недержавності». З'явилися публікації, в яких, принагідно посилаючись на оцінки українства відомими мислителями минулого, прямо чи побіжно утверджується неспроможність українців до самоврядування, демократії в силу власних ментальних рис на кшталт «непогамованого індивідуалізму», фатальної приреченості на «самопригноблення», несумісних із вимогами громадянськості. Наразі актуалізувалася проблема переоцінки етнопсихологічних устано-

* Stezhko.Yu. G., Ph. D. in pedagogical sciences, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. stezhko@mail.ru

NATIONAL AUTHENTICITY OF PERSONALITY IN NEW REALITIES OF SOCIAL LIFE

вок українства, формування духовності особистості уже за нових реалій суспільного буття. Подальше просування шляхом розбудови громадянського суспільства залежить від утвердження в суспільній свідомості ідеалів демократії та самоврядування на рівні, доступному кожному пересічному громадянину.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Тема розбудови громадянського суспільства відображена в досить численних дослідженнях філософів, політологів, соціологів та інших науковців. Щодо аспектів, яких ми торкаємося в статті, та дотичних до неї, зокрема, стосовно соціології конфлікту, то варто відзначити новітні дослідження вітчизняних учених І. Бекешкіної, С. Бураго, Л. Вовковин, Г. Дичковської, В. Маляренка, В. Оржиховської, Ю. Павленка, М. Павловського, І. Прокочук, М. Рагозін, П. Толочка, В. Храмової та закордонних — А. Здравомислова, М. Квіцінії, П. Козловські, А. Люсого, В. Поруса, Г. Тульчинського й ін.

Метою статті є осмислення та узагальнення доробку сучасних дослідників, виокремлення позицій, які набувають особливого значення у вимірі розуміння національної автентичності особистості в нових умовах суспільного буття.

Основні результати дослідження. За всіх розбіжностей у визначеннях громадянського суспільства дослідники єдині в думці щодо імперативності консолідації суспільства в створенні конструктивних противаг державним структурам. Влада неминує породжує конфлікт, «дуалізм держави та суспільства виявляється як постійна складова історії...» (П. Козловські). Тобто, конфлікт є природним станом владної системи, рушійною силою суспільства, питання лише в мірі протистояння громади та держави. А розв'язання конфліктних ситуацій потребує консолідованих зусиль усіх громадських організацій і громадянської відповідальності кожного. Відтак громадянськість особистості в поєднанні з налаштованістю на суспільну консолідацію є тим чинником, який становить демократичний ресурс побудови громадянського суспільства.

Аналіз наукових публікацій дає нам підстави констатувати домінування низки чинників політичного та соціокультурного змісту, котрі перешкоджають єднанню суспільства навколо ідеї громадянського суспільства. Автори посилаються, поперше, на менталітет українства, його «високої напруги егоцентризм», який переважає громадянськість особистості, «відкидає спільне життя» та є несумісним із суспільним служінням, дисципліною, а, по-друге, на полікультурність нації як перепону для її консолідації.

Перше, що впаде в око в ознайомленні з інтерпретацією «історичної хвороби української психіки» (В. Маланюк), то це сформований стереотип українця як носія низки негативних якостей, які постали на заваді демократичним перетворенням. Найзручнішим виправданням усіх негараздів, з якими стикалося українство як у минулому, так і в сучасному процесі державотворення, виявилася оцінка ментальності українства на кшталт: «непогамований індивідуалізм, що відкидає будь-який авторитет..., а власні інтереси ставить вище від добра спільноти» (І. Мірчук), «ми є нація недержавна» (В. Липинський), «у нас не державна, не національна, не народна психіка» (О. Довженко), «нехтування ідеєю беззастережного служіння спільній справі, Вітчизні, байдужість до інтересів держави, егоїзм, заздрість, недобррозичливість» (Л. Вовкочин), «виразна перевага індивідуальних інтересів над суспільними, національними, небажання і невміння обмежувати перші заради других...» (Ю. Павленко), «мімікрія (безпринципне, цинічне пристосування до оточення та умов життя)... У світі така ознака характеру та ментальності сприймається негативно, тому що вона символізується зі зрадою, підлабузництвом, продажністю...» (В. Маляренко), а головне, що «...українство не змінилося з того часу і ні на йоту...» [1, 7]. Тож не дивно, що в певному колі науковців, сучасних дослідників склалася хибна думка, яка і лягла в основу пев-

них політичних рішень, що ментальна риса українців — індивідуалізм — є самопротиставленням особи суспільним інтересам.

Не треба бути надто прискіпливим аналітиком, щоб констатувати, що підбірка не є репрезентативною, а палітра характеристик вдачі українців не є повною. Скажімо, можна було б істотно доповнити її дещо іншими оцінками українства В. Винниченком, В. Гельнером, В. Горським, Г. Грабовичем, М. Грушевським, Д. Донцовим, О. Донченком, О. Дорошкевичем, М. Драгомановим, П. Кулішем, О. Кульчицьким та й декотрими сучасними дослідниками, які відзначають і такі національні якості, як волелюбність, гідність, кордоцентризм, толерантність тощо.

Окрім того, маємо враховувати, що українство не є однорідним. Воно, за словами П. Толочка, складається з трьох основних субетносів, які утворилися як об'єктивна необхідність у ході історичного розвитку за різних соціокультурних впливів, а відтак і узагальнені судження про національну ментальність не є правомірними. Тож ми не бачимо сенсу продовжувати цитування усталених характеристик етнопсихологічних рис українства, позаяк принцип історизму зобов'язує нас утриматися від догматизму. Беручи до уваги полікультурність українського суспільства вже в контексті постмодернізму, маємо підстави для дещо іншої концептуалізації ментальності. З урахуванням конкретно-історичних умов задамося питанням -- чи виправдані такі вже невтішні прогнози щодо ментальної налаштованості українців на суспільне служіння, розбудову громадянського суспільства? Як на нас, то радше ні. За оцінками еґоїстичності індивідуалізму українців, їхньої психології меншовартості проглядається виправдання неспроможності партійних еліт, владних структур провести глибокі демократичні перетворення, сконсолідувати суспільство.

Задля неупередженого аналізу сучасного стану ціннісних орієнтацій українства спробуємо відповісти на питання, чи справді «українство не змінилося з того часу ні на йоту», як стверджує В. Маляренко, чи припустимі будь-які узагальнення стосовно духовної налаштованості всієї нації та чи визріла у свідомості політичної еліти ідея, здатна об'єднати націю? Як на нас, то питання не є риторичними. Навколо них нині точаться жваві дискусії. Яскравим прикладом є недавні полемічні публікації В. Маляренка та В. Кушерця, характерною ознакою яких є посилання на спосіб мислення українців, їх національно-культурні традиції, ментальність, але при цьому обґрунтовуються протилежні позиції.

В аналізі досліджень з питань етнопсихології, автентичності українців як давно минулих часів, так і теперішніх, впадає в око прояв суб'єктивізму, певної упереженості. І це виправдано, позаяк культуровідповідність науки постмодерну позначена тим, що на відміну від класичної методології модернізму не об'єкт і детермінація визначають знання про досліджувану сферу, а процедура тлумачення, яка вже безпосередньо залежить від феномену культури, тих цінностей, які складають її основи. Як тут не згадати слова Ж. Дюбі: «Те, що я пишу, це моя історія, і я не маю наміру приховувати суб'єктивності власних висловів» [2, с. 11]. Не вдаючись до оцінок цих слів узагалі, відзначимо лише, що в нашому контексті вочевидь проглядається така властивість пам'яті дослідника як вибірковість — збереження лише того, що є уголосним його суб'єктивному баченню проблеми. Особливо доступним суб'єктивізм стає, коли це стосується оцінок минулого в історії нації з наступною їх екстраполяцією вже як достовірного факту на сучасність. Почасти можна було б погодитися на визнання за об'єктивність сукупності експертних оцінок, як інтерсуб'єктивності, але аж ніяк не одноосібної оцінки. Наразі за браком неспростованих фактів підміною їх домислами дослідника потерпає істина, поступаючись суб'єктивно зумовленій правді.

Однак вимоги наукової достовірності зобов'язують нас звернутися до класичної методології раціоналізму, до науково вивірених джерел, об'єктивних фактів.

Беручи до уваги, що «ментальность — это манера чувствовать и думать, присущая людям данной социальной системы в данный период их истории» [3, с. 168], маємо виходити з того, що ментальність не є якоюсь історичною константою, вона видозмінюється, набуваючи за різних соціокультурних умов різних якостей. Видозміни ментальності розглядаються як двоєдиний процес — усталеності та мінливості. Вона, зберігаючи автентичність нації, втрачає свої рудименти та набуває нових культуровідповідних епосі рис. Ми поділяємо думку М. Квіцінії, що найбільш інтенсивно звияжний дух нації виявляється в певних «критических ситуациях», під впливом глибинних соціокультурних, політичних трансформацій, які спричиняють конфліктну ситуацію, передусім на особистісно-психологічному рівні. Щодо джерел конфліктності, то новітня історія України має їх удосталь. Далися взнаки стратифікація суспільства за рівнем статків, культурні, релігійні, мовні відмінності та інші «подразники», що породжують внутрішню конфліктність, які, з одного боку, спричиняють ментальні трансформації, а з іншого — не сприяють солідаризації суспільства. Сьогодні можна говорити і про конфліктність між генетичною пам'яттю віками залежної, пригнобленої нації та масштабними зрушеннями в бік утвердження власної державності, про особистісну конфліктність, зумовлену потребами адаптації до демократії та прав на свободу громадянської самореалізації.

Якщо слідувати гегелівському уявленню про свободу через усвідомлення необхідності, його твердженню, що шлях до демократії, здатності до самоврядування то рується через «сувору дисципліну та підкорення волі пана», то в цьому сенсі український народ також пройшов великий шлях ментальної еволюції. Назагал уся історія українства доволі насичена такими подразниками, «критичними ситуаціями», здатними істотно переорієнтувати егоїзм індивідуалізму в русло суспільної солідарності.

Не можна оминати і конфліктність на рівні різних субетносів, які склалися на теренах України. Скажімо, П. Толочко визначає три основні субетноси — «центрально-североукраинский, западноукраинский и юго-восточноукраинский», котрі мають істотні відмінності, «причем не только культурно-исторические, но и ментальные» [4, с. 2], і про їх ідентичність, на його думку, і дотепер говорити не випадається. А відомий дослідник Ю. Павленко говорить про «певне непорозуміння між пересічними «східняками» та «западенцями» [5, с. 161], зокрема, їх орієнтованістю щодо зовнішньополітичних пріоритетів. Напевне, в зазначеному розшаруванні не останню роль відіграла генетична пам'ять, історичний досвід націєтворення. Зрештою, не варто скидати з терезів і той факт, що «этноконфликты в рамках единого государства часто развиваются в результате давления, искажения одной стороной истории, культуры, ментальности другой» [3, с. 167], — слова, мовлені немовби про українські реалії. Тож назагал провокацій конфліктів цілком достатньо для істотної еволюції (не мімікрії, за В. Маляренком) ментальності українців, зокрема, для переосмислення уявлень про український індивідуалізм як перепону демократизації та самоврядуванню. Глибокі соціокультурні трансформації, які відбулися в Україні, дедалі більше відображаються в ментальності українців розумінням спільних дій і відповідальності за демократичне майбутнє нації.

У сучасному філософському дискурсі індивідуалізм здебільшого виявляється як специфічна форма рефлексії стосовно власної ролі в системі «громадянин -- держава», як модус громадянського самовизначення, в якому все ж пріоритет належить екзистенційності буття. Така концептуалізація індивідуалізму не залишає сумнівів щодо, з одного боку, схильності українців до екзистенційної свободи, вияву самобутності, гідності, а з іншого — до соціалізації, за якою «Я» узгоджується з «Ми», за якої набувається потенціал суспільного служіння. Назагал громадянськість особистості постає інтеріоризацією соціальної дійсності крізь призму індивідуалістичного модусу суспільного буття.

У розвиток уже зазначених детермінант ментальності в контексті нашого пошуку істини не можемо оминати позицію Т. Целік, яка, посилаючись на міркування С. Кримського як на базове в тому сенсі, що особистість не задається природою, що «особистість — це система, що морально самокерується, результат усвідомленого вибору людиною свого власного образу...» [6, с. 147], стверджує, що «механізм творення людиною самої себе однаковий у всі часи, -- співвіднесення себе із зовнішнім взірцем чи моделлю поведінки» [6, с. 147], Тож, беручи до уваги домінування в суспільстві євроінтеграційних устремлінь, є підстави говорити, що українство перейнялося європейською демократичною моделлю як взірцем ціннісних орієнтацій громадянського самовизначення. Громадянськість закріпилася генетично в стійких стереотипах мислення нового покоління українців. Тож актуально піддати сумнівам правомірність екстраполяції уявлень про ментальність українців, яка склалася за давно минулих часів і культурно-історичних умов на сучасність, а, отже і видається цілком очевидною безпідставність моделювання майбутнього українства через хибну оцінку «недержавності нації». Новітня історія дає нам факти виявів політичної активності, державницьких устремлінь пересічних українців — чеснот, які ментально наближають їх до європейських цінностей державництва, демократії, патріотизму. Наразі має рацію Ю. Павленко, кажучи, що «ми потенційно здатні сприймати західні досягнення найбільш органічно, порівняно з більшістю інших країн світу» [5, с. 164].

Формування новітніх конструктів громадянського самовизначення, суспільної солідарності, ознаменованих дискурсом постмодернізму, найвиразніше розкриває синергія. У науці постмодерну поняття синергії позначає неklasичне уявлення про спільність, співбуттєвість, солідарність. Ідеться про те, що «у контексті такої спільності скооперовані елементи ведуть себе не так, як поза нею, тобто коли їх полишають на самих себе» [7, с. 320]. Розгортання широкої палітри недержавних самоврядних об'єднань, спілок тощо спонукає громадян до спільних солідарних дій. Наразі індивідуалізм варто розглядати не як протиставлення громадянськості, а як характеристику консолідованого позиціонування на полі самоврядних можливостей, утім, позбавленого прокурстової соціальності.

Висновки. Реальним чинником суспільного життя в Україні є перспективність торування шляху українцями до громадянського суспільства. Посилання водночас на етнопсихологічні особливості українців, зокрема їх індивідуалізм як перепону соціальній солідарності не є правомірними, радше є проявом догматизму, неврахуванням глибинних соціокультурних перетворень, які неминуче позначалися на ментальності нового покоління, усвідомленням пріоритетності надособистісних структур, звільненням централізму від архаїчного «єго».

Наразі видається: доцільнішим було б говорити про приведення суспільно-політичного устрою у відповідність новому мисленню. Істотною перепону на шляху консолідації суспільства на розбудову громадянського суспільства бачиться не ментальність українців, а виклики представницької демократії. Представництво, яке лише делегує владні повноваження невідконтрольній громаді монополії партійних еліт, лише відчужує політичну волю громадян коштом справжньої демократії. Кількість політичних партій не є показником народовладдя, позаяк перемога кожної з них є лише утвердженням влади меншості, а притаманне олігархічній політичній системі лобювання партіями корпоративних чи регіональних інтересів не сприяє консолідації нації, а навпаки, провокує конфліктність у суспільстві. Партійне представництво у владі становить підґрунтя посилення державних структур і аж ніяк не спонукає державу до переорієнтації управлінських функцій у демократичне русло самоврядування.

Тож на часі відмова від представницької демократії, яка історично вичерпала свій потенціал правової держави на користь прямої демократії учасницького типу,

яка, на наш погляд, найповніше відповідає сучасній ментальності українців, їх запитам щодо громадянської самореалізації у самоврядних інституціях. Утім, це має стати темою окремого дослідження як перспективного напрямку розвитку проблеми громадянського суспільства.

Литература

1. Маляренко В. Чому Україна відстала країна? // *Голос України*. — 2010. — 25 вересня. — С. 6—7.
2. Баханов К. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти / К. Баханов. — Харків: Основа, 2005. — 128с.
3. Квициния М. К вопросу социализации личности в условиях этноконфликта / М. Квициния // *Вопросы философии*. — 2010. — № 1. — С. 166–170.
4. Толочко П. Способны ли украинцы к диалогу? // *Газета 2000*. — 2010. — 16–22 квітня. — С. 2—3.
5. Павленко Ю. Походження та цивілізаційна ідентичність українського народу / Ю. Павленко // *COLLEGIUM. Міжнародний научний журнал*. — 2004. — № 15. — С. 149—164.
6. Целік Т. Проблема особистості в культурі Київської Русі / Т. Целік // *COLLEGIUM. Міжнародний научний журнал*. — 2004. — № 15. — С. 129—149.
7. Лук'янець В. Філософський постмодерн / В. Лук'янець, О. Соболев. — К.: Абрис, 1998. — 352 с.

References

1. Malyarenko, V. (2010, September 25). Why Ukraine is Backward Country? *Kholos Ukrainy (Voice of Ukraine)*, pp. 6—7 (in Ukr.).
2. Bakhanov, K. (2005). *Teaching History in school: innovation aspects*. Kharkiv: Osnova (in Ukr.).
3. Kvitsinia, M. (2010). To the question of socialization of person under the conditions of ethnical conflict. *Voprosy filosofiyyi (Questions of Philosophy)*, 1, 166–170 (in Russ.).
4. Tolochko, P. (2010, April 16–22). Are Ukrainians able for dialogue? *Gazeta 2000 (Newspaper 2000)*, pp. 2–3 (in Russ.).
5. Pavlenko, Yu. (2004). Background and Civilization Identity of Ukrainian people. *COLLEGIUM. Mizhnarodnyy Naukovyy Zhurnal (COLLEGIUM. International Scientific Magazin)*, 15, 149–164 (in Ukr.).
6. Tselik, T. (2004). The Problem of a Person under the Culture of Kyiv Rus. *COLLEGIUM. Mizhnarodnyy Naukovyy Zhurnal (COLLEGIUM. International Scientific Magazin)*, 15, 129–149 (in Ukr.).
7. Lukianets, V., & Sobol O. (1998). *Philosophical Post-Modernist Style*. Kyiv: Abris (in Ukr.).